

UOT 336.71

KOMMERSİYA BANKLARININ İNVESTİSİYA XİDMƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ MEXANİZMİ

Sara MƏMMƏDOVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 6 mart 2024; çapa qəbul edilmişdir: 1 aprel 2024; online-da çap edilmişdir: 24 may 2024.

Received: 6th of March, 2024; accepted: 1th of April, 2024; published online: 24th of May, 2024.

Açar sözlər: bank, xidmət, investisiya, mənfəət, pul, kredit, qiymətli kağız

Giriş

Kommersiya bankları ölkənin bank sistemində ikinci pilləni təmsil etməklə pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayırlar. Onların fəaliyyət strategiyası dövlətin monetar siyasətinin tərkib hissəsi kimi, pul tədaviyünün tənzimlənməsinə, vətəndaşların və müəssisələrin pula olan tələbatının ödənilməsinə xidmət edir. Banklar hüquqi şəxs qismində fəaliyyət göstərərək, mənfəət əldə etmək məqsədi güdürlər. Ona görə də, onların kredit siyasətində depozitarların və borcalanların maraqları toqquşur. Bu maraqların uğurlu koordinasiyası üçün bankların aktiv, o cümlədən investisiya əməliyyatlarının çoxşaxəli olması mütləqdir. Onlar investisiyaların alıcıları, satıcıları və vasitəçilər kimi daim ardıcıl və sistemli fəaliyyət göstərməlidir. Bir sözlə, banklar pul yaradan müəssisələr rolunu yüksək səviyyədə yerinə yetirməklə, kredit sisteminin və ölkə iqtisadiyyatının inkişafına töhfə verməlidir. Qeyd edilən vəzifənin uğurla reallaşdırılması konkret proqramlara, qanunvericilik bazasına və idarəetmə təcrübəsinə əsaslanır. Bu baxımdan hər bir bank ilinin yekun göstəricilərinin qiymətləndirilməsi, lazımi nəticələr əsasında fəaliyyət istiqamətlərinin dəqiqləşdirilməsi olduqca əhəmiyyətlidir.

1. Bankların investisiyalaşdırma prosesində rolu

Aktivləşdirmə ehtiyacı bankların investisiya prosesində iştirakı bank sisteminin və bütövlükdə iqtisadiyyatın uğurlu inkişafının qarşılıqlı asılılığından irəli gəlir. Bir tərəfdən, kommersiya bankları onların fəaliyyəti üçün zəruri şərt olan sabit iqtisadi mühitdə maraqlıdırlar, digər tərəfdən isə iqtisadi inkişafın sabitliyi bank sisteminin sabitlik və elastiklik dərəcəsinə və onun effektivliyindən çox asılıdır. İqtisadiyyatın köklü modernləşdirilməsi probleminin həlli, investisiya proseslərinin səmərəli maliyyələşdirilməsinin təşkilində həll edilməmiş problemlər ilə çətinləşir. Bu problemin həllində mühüm rol tələb olunan iqtisadi transformasiyaların həyata keçirilməsi üçün əsas maliyyə mənbəyinə çevrilə bilən kredit sektoruna aiddir. Milli iqtisadiyyatın innovativ inkişaf yoluna yönəldilməsi, ekspert hesablamalarına görə, ÜDM-in 50 %-ini təşkil etməli olan əhəmiyyətli və uzunmüddətli investisiyalar tələb edir. Kommersiya banklarının iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsində iştirakının analoji hədəf parametrləri "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" də öz əksini tapmışdır. Bunun üçün kommersiya bankları geniş çeşiddə maliyyə alətlərindən istifadə etməklə tam spektrli investisiya xidmətləri göstərməlidir.

*magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti,
e-mail: ms.mammadovasara@gmail.com

İqtisadiyyatın real sektoruna kütləvi investisiyaların yatırılması üçün, bank kapitalının potensialından səmərəli istifadə maliyyə alətləri və maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi və yeni üsulların işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Ümumi bank inkişafı strategiyalarının işlənilib hazırlanması təcrübəsinin inkişafı ilə onun ayrı-ayrı komponentlərinin, o cümlədən bankın investisiya strategiyasının işlənilib hazırlanması vəzifəsi ortaya çıxdı. Mövcud şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı birbaşa bankların investisiya potensialının strukturundan və miqyasından asılıdır ki, bu da daha çox konkret kommersiya banklarının investisiya resurslarının mövcudluğu, eyni zamanda həcm və müddətin səmərəli tənzimlənməsi ilə müəyyən edilir.

Azərbaycanın investisiya bank xidmətləri bazarının inkişafı yerli bankların fəaliyyətinin əsas mühüm istiqamətlərindən biridir. Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, alternativ investisiya mənbələrinin yaradılması, iri Azərbaycan korporasiyalarına investisiya resurslarının cəlb edilməsi və toplanması, korporativ maliyyə sahəsində konsaltinq xidmətlərinin inkişafı Azərbaycan bank sisteminin inkişafı üçün prioritet vəzifələrdəndir (1, s. 52).

Azərbaycan bankları aşağıdakı investisiya xidmətlərini təqdim etməklə, qlobal təcrübədən istifadənin faydalı cəhətlərini sıralayır:

- a) investisiya bank xidmətlərinin səmərəliliyini təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik bazasının formalaşdırılması;
- b) potensial investorların risklərinin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi;
- c) yenidən bölgü prosesinə xidmət göstərmək üçün depozitar xidmətləri;
- d) müxtəlif investorlar arasında səhm əməliyyatları şəklində kredit xidməti;
- e) korporativ sahədə maliyyə-konsaltinqi xidmətləri;
- f) müştəri aktivləri ilə təmin edilmiş borc öhdəliklərinin emissiyası [5, s. 46].

Azərbaycanın bank xidmətləri bazarının uğurlu inkişafı üçün bir sıra qanunvericilik və prosesual məhdudiyətlərin aradan qaldırılması lazımdır. Bu problemin həlli aşağıdakıları əhatə edir:

- qiymətli kağızların ticarəti üçün platformaların yaradılması;
- Bakı Fond Bazarının infrastrukturunun təkmil olmadığını nəzərə alaraq depozitar xidmətlərinin, qiymətli kağızlarla əməliyyatlar üzrə hesablaşmaların və depozitar bankların inkişafı;
- Xidmətlərin keyfiyyəti və investisiya portfelinin həcmi, banklara səhm əməliyyatları üzrə hesablaşmalara effektiv xidmət göstərmək və qiymətli kağızların təhlükəsiz saxlanması üzrə universal xidmətlərin göstərilməsi;
- Azərbaycan depozitar bankları xarici bankların depozit xidmətlərinin dünya təcrübəsindən istifadə etməlidir [4, s. 63].

Azərbaycanda investisiya xidmətlərini daha çox Paşa Bank və Kapital Bank həyata keçirir.

Cədvəl 1.

Azərbaycan banklarının əsas investisiya əməliyyatları və xidmətlərinin siyahısı

İnvestisiya bankınqi	Bankların investisiya xidmətləri
Qiymətli kağızların alqı-satqısı Qiymətli kağızların emissiyası Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar üzrə hesablaşma əməliyyatları	İnvestisiya təhlili İnvestisiya vasitəçiliyi İnvestisiya konsaltinq Depozitar xidmətləri Klirinq xidmətləri Aktivlərin idarə edilməsi Anderraytinq

Mənbə: (Nəzəri materiallar əsasında tərtib olunmuşdur).

2. Bankların investisiya xidmətlərinin genişləndirilməsi imkanları

İnvestisiya bankı əməliyyatları və xidmətləri üzrə Azərbaycan bazarının təkmilləşdirilməsi və inkişafı aşağıdakı vəzifələri aktuallaşdırır:

- qiymətli kağızların emissiyası üzrə əməliyyatların və əlaqəli xidmətlərin inkişafı;
- Azərbaycanın iri şirkətlərdə, ixrac yönümlü müəssisələrdə qiymətli kağızların saxlanması üzrə xidmətlərin inkişafı (3, s. 74).

Korporativ maliyyə sahəsində sekyuritizasiya və investisiya xidmətləri üçün investisiya bankçılığı xidmətlərinin inkişafı xüsusi diqqətə layiqdir. Belə ki, korporativ qiymətli kağızlar nəinki spekulyasiya obyektinə, həm də Azərbaycanda iqtisadiyyatın real sektoruna sərmayə cəlb etmək vasitəsinə çevrilməlidir. Xarici valyuta gəlirlərinin sekyuritləşdirilməsi üzrə xidmətlərin göstərilməsinə əsasən dünya təcrübəsinin tətbiqi investisiya bankçılığı fəaliyyətinin perspektivli növlərindən biridir. Qeyri-dövlət korporativ borc bazarının imkanlarından səmərəli istifadə investorlarının qiymətli kağızlara investisiya etmək motivasiyasının gücləndirilməsini tələb edir. Bu, investisiya təminatının verilməsini, qiymətli kağızların emitentləri haqqında investorlara lazımı informasiya təminatının verilməsini, qiymətli kağızlara investisiyaların ilkin yerləşdirilməsi zamanı vergi güzəştlərinin verilməsini, eyni zamanda emitentlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin yaradılmasını tələb edir.

Azərbaycan bankları şirkətlərin maliyyə ehtiyaclarının təmin olunması baxımından bir çox yeni imkanlar yaradır və bu, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnvestisiya bankları adətən şirkət səhmlərinin buraxılması və idarə olunması prosesinin təşkili üzrə aşağıdakı istiqamətlərdə xidmətlər təklif edir: anderraytinq və marketmeykinq; istiqrazların buraxılması, idarə olunması və alınması; maliyyə məsləhətlərinin verilməsi.

Bankın qiymətli kağızlarını dövrüyyəyə buraxan şirkət (emitent) adından çıxış etməsi, investorları cəlb etməsi və qiymətli kağızları bazarda yerləşdirməsi anderraytinq prosesi adlanır. Tədqiqat obyektini olaraq Paşa Bank seçilmişdir.

Paşa Bank-da bank anderrayter xidməti aşağıdakı prosesləri əhatə edir:

1. Şirkətin tələblərinin müəyyən olunması;
2. Şirkətin imkanlarının və maliyyə təhlillərinin həyata keçirilməsi;
3. Buraxılacaq səhm həcmi və satış qiymətinin müəyyənləşdirilməsi üçün təhlillərin və məsləhətləşmələrin həyata keçirilməsi;
4. Səhmlərin emissiyası üçün sənədləşmənin həyata keçirilməsi və prosesin izlənilməsi;
5. Tələbin toplanması və yerləşdirmənin həyata keçirilməsi;
6. Yerləşdirilən səhmlərin nəticələrinin təhlili, müvafiq hesabatların tərtib olunması, gələcək addımların müəyyənləşdirilməsi üçün məsləhətlərin təqdim olunması.

Anderraytinqin üstünlüklərindən biri kimi, şirkətlərin kapital bazarlarına çıxışı nəticəsində səhmlər vasitəsilə daha aşağı faizlə daha böyük kapitalı cəlb edə bilməsi nəzərdə tutulur.

Müştərilər qiymətli kağızların buraxılışı prosesinin hər mərhələsində Paşa Bankın peşəkar komandasının məsləhətlərindən yararlına bilər. Bankın fond bazarında müştərinin qiymətli kağızlarını idarə etməsi “*marketmeykinq*” prosesi adlanır. Bank müştərinin adından çıxış edərək, fond bazarında maksimal gəlirin əldə olunması üçün qiymətli kağızların idarəçiliyini təmin edir. Bank marketmeyker xidməti aşağıdakı prosesləri əhatə edir:

- a. Səhm satışının həyata keçirilməsi və bazar tələbinin yaradılması;
- b. Yerləşdirilən səhmlərin nəticələrinin təhlili, müvafiq hesabatların tərtib olunması, gələcək addımların müəyyənləşdirilməsi üçün məsləhətlərin təqdim edilməsi (5, s.137).

Marketmeykinqin üstünlükləri ondan ibarətdir ki, şirkətin səhmlərinin likvidliyi artır və eyni zamanda daxili bazarda qiymətli kağızların alış və satış qiymətlərinin Bakı Fond Birjasının internet sahifəsində əks olunması gündəlik təmin edilir.

Beynəlxalq bazarlarda qiymətli kağızların alışı və satışı üçün istifadə olunan “Bloomberg” və ya “Reuters” sistemlərində əks olunması gündəlik təmin olunur. Qapalı yerləşdirmə “Broker” şirkətinin ixtisaslaşmış peşəkar komandası, şirkətlərin istiqrazlarının buraxılışı və idarə olunması işlərini təmin edir. Bank şirkətin tələblərini müəyyənləşdirir, maliyyə təhlilləri həyata keçirir və müştərilərin imkanlarını təhlil edir. Qapalı yerləşdirmə xidməti buraxılacaq qiymətli kağızların maliyyə bazarlarına çıxarmadan birbaşa investora (alıcılara) satışının həyata keçirilməsidir. Yerləşdirmənin həyata keçirilməsi üçün bank birbaşa tələb toplayır və qiymətli kağızı bazara çıxarmadan digər investora (alıcılara) satışını həyata keçirir.

Bank müştərilərin maliyyələşməyə ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədilə kreditlərlə yanaşı İnvestisiya Bankçılığı üzrə xidmət və məsləhətlərini təklif edir. Bu xidmətlər sayəsində müştərilər sərfəli faizlə böyük həcmli maliyyələşmə əldə edə bilər. Bankın peşəkar komandası müştərilərin qiymətli kağızlarının buraxılması və idarə olunması ilə yanaşı aşağıdakı maliyyə məsləhətləri xidmətlərini təqdim edir:

Bank müştərilərə böyük həcmdə vəsaitlərin xüsusi şərtlərlə valyuta mübadiləsi xidmətini təklif edir. Bank hər bir müştərinin fərdi yanaşma əsasında tələblərini müəyyənləşdirir, vəsaitin məbləğindən və valyutasından asılı olaraq xüsusi mübadilə məzənnələri təklif edilir. Törəmə maliyyə alətləri (derivativlər) birja platformasının tərkib hissəsidir və fond bazarında olan adətən ikinci növ qiymətli kağızlara deyilir. Bank istiqrazlar və valyutalar üzrə bu xidməti müştərilərə təqdim edir, yerli və beynəlxalq valyuta bazarlarında aşağıdakı maliyyə alətlərinin alışı və satışı əməliyyatlarını təklif edir:

- Forward (Forvard);
- SWAP (Svap);
- Option (Opsion) (4, s.76).

Bu müqavilələrin həyata keçirilməsi üçün birja deyil, iştirakçılar özləri məsuliyyət daşıyır. Bank müştərilərə razılaşmaların təşkili və idarə olunması xidmətini təklif edir.

Forward gələcəkdə razılaşdırılmış qiymətə qiymətli kağızları və valyutaları almaq və ya satmaq üçün öhdəlikdir. *Forward* tərəflər arasında birjadan kənar bağlanan müqavilədir. Misal olaraq, şirkət müqaviləyə əsasən qarşı tərəf ilə razılaşır ki, gələcəkdə təyin olunan gün ərzində istiqraz və ya valyutanın razılaşdırılmış qiymətə satışı və ya alışı həyata keçiriləcəkdir. Gələcəkdə təyin edilən gün yarana biləcək qiymət fərqi müqaviləyə təsir etmir, çünki qiymət dəyişikliyindən asılı olmayaraq satış/alış razılaşdırılmış qiymət əsasında həyata keçiriləcək. Forward gələcəkdə razılaşdırılmış qiymətə qiymətli kağızları və valyutaları almaq və ya satmaq üçün öhdəlik, tərəflər arasında birjadan kənar bağlanan müqavilədir.

SWAP razılaşmasına əsasən alıcı razılaşdırılmış gündə satıcıdan müəyyən qiymətli kağızları və ya valyutaları razılaşdırılmış qiymətə alır və razılaşdırılmış digər gündə və qiymətə qarşı tərəfə geri satır. Hər iki tərəf gələcəkdə yarana biləcək qiymət dəyişikliyinə məruz qalmadan müqavilə ilə razılaşdırılan qiymətlərə əsasən əməliyyatları həyata keçirirlər. *Forward* üzrə bir əməliyyat həyata keçirildiyi halda, *SWAP* iki əməliyyatın həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Misal olaraq, *Forward* müqaviləsi ilə 2 ay sonra istiqrazların razılaşdırılmış qiymətə satışı nəzərdə tutula bilər. *SWAP* müqaviləsi isə iki aylıq müddətdən sonra istiqrazların razılaşdırılmış qiymətə satışını, üç aydan sonra isə digər razılaşdırılmış qiymətə geri alınmasını nəzərdə tuta bilər.

Opsion gələcəkdə razılaşdırılmış qiymətə qiymətli kağızları və valyutaları almaq və ya satmaq üçün öhdəlikdir. *Opsion* tərəflər arasında birjadan kənar bağlanan müqavilədir. Seçim alıcı və satıcı arasında razılaşdırılır və birja hər iki tərəfin zamanətçisi kimi çıxış edir. *Forward* müqaviləsindən fərqli olaraq, *Opsion* razılaşmasına əsasən şirkət təyin edilən gündə alqı-satqı əməliyyatını həyata keçirməmək hüququna malikdir. Alqı-

satqı həyata keçirilərsə, razılaşdırılmış qiymətlər tətbiq edilir və yarana biləcək qiymət fərqi əməliyyata təsir etmir.

Bankın ixtisaslaşmış peşəkar komandası şirkətlərin qiymətli kağızlarının alqı-satqı əməliyyatlarının icra edilməsi xidmətlərini təqdim edir. Bank şirkətin tələblərini müəyyənləşdirir, maliyyə bazarlarının və müştərilərin imkanlarının təhlilini həyata keçirir. Bank müştərilər üçün yerli və beynəlxalq valyuta bazarlarında olan qiymətli kağızların alışını və satışını icra edir. Alınan qiymətli kağızlar üzrə müvafiq hesabatlar tərtib olunur və gələcək addımların müəyyənləşdirilməsi üçün konsaltinq xidmətləri təqdim edilir.

Nəticə

Davamlı inkişafın təmin edilməsi əsasən iqtisadiyyatın real sektoruna bank kreditləşməsindən asılıdır. Bankın investisiya fəaliyyəti müştərilərin müxtəlif investisiya formalarına olan ehtiyaclarını ödəməli, bankın rəqabət qabiliyyətini təmin etməli və sosial-yönümlü olmalıdır.

Beləliklə, kommersiya bankının investisiya fəaliyyətinin məqsədi bankın vəsaitlərinin təhlükəsizliyini, diversifikasiyasını və likvidliyini təmin etməkdir. Kommersiya banklarının investisiya xidmətləri tələb-təklif nisbətələrindən asılı olaraq, kredit kapitalının toplanması və yenidən bölüşdürülməsinin iqtisadi mexanizmini təmsil edən kredit kapitalı bazasının inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Bu baxımdan investisiya vasitəçiliyi üzrə bank sisteminin fəaliyyəti ilə yanaşı qiymətli kağızlar bazasının inkişafı konsepsiyası da təklif edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev A. Azərbaycan milli iqtisadiyyatında investisiya fəaliyyətinin strategiyası // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının "Xəbərlər"i (humanitar və ictimai elmlər seriyası). Bakı, 2012, №2, s. 48-57
2. Əliyev A. Azərbaycan sənayesində xarici və daxili investisiyalardan səmərəli istifadə problemləri. Bakı, 2014, 214 s.
3. Əzizova G. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2014, 312 s.
4. İmanov Ə. Biznesin investisiya strategiyası. Bakı: Elm, 2014, 286 s.
5. Kaşiyeva F. Azərbaycan banklarının investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2013, 248 s.
6. Məmmədov Ə. Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi. Bakı, 2015, 186 s.

Резюме

Сара Мамедова

Механизм организации инвестиционных услуг коммерческих банков

Банковская система играет исключительную роль в экономическом развитии страны. Являясь инвесторами и финансовыми посредниками, банки принимают непосредственное участие в формировании и развитии финансовой системы. Чтобы они могли выступать в качестве инвесторов, они должны в первую очередь обладать необходимыми ресурсами. Поэтому банки должны быть конкурентоспособными в сфере привлечения свободных средств и на рынке банковских услуг. В результате можно сказать, что основой организации инвестиционных услуг банков является их ресурсная привлекательность и эффективное управление.

Необходимость активизации возникает из взаимной зависимости участия банков в инвестиционном процессе от успешного развития банковской системы и экономики в целом. С одной стороны, коммерческие банки заинтересованы в стабильной экономической среде, которая является

необходимым условием их деятельности, а с другой стороны, стабильность экономического развития во многом зависит от степени устойчивости и гибкости банковской системы и ее эффективности. Решение проблемы радикальной модернизации экономики осложняется нерешенностью проблем в организации эффективного финансирования инвестиционных процессов. Важная роль в решении этой проблемы принадлежит кредитному сектору, который может стать основным источником финансирования реализации необходимых экономических преобразований.

Эффективное использование потенциала банковского капитала для масштабных инвестиций в реальный сектор экономики требует разработки новых методов мобилизации финансовых инструментов и финансовых ресурсов. С развитием опыта разработки общей стратегии развития банка возникла задача разработки ее отдельных компонентов, в том числе инвестиционной стратегии банка. В нынешних условиях развитие экономики Азербайджана напрямую зависит от структуры и масштабов инвестиционного потенциала банков, который во многом определяется наличием инвестиционных ресурсов конкретных коммерческих банков и эффективным регулированием их использования во времени.

В представленной статье отражены результаты и соответствующие предложения по исследованию роли банков в инвестиционном процессе и возможностей расширения их инвестиционных услуг.

Ключевые слова: банк, услуга, инвестиции, прибыль, деньги, кредит, ценные бумаги

Summary

Sara Mammadova

Commercial Banks Investment Services Organization Mechanism

The banking system has an exceptional role in the economic development of the country. As investors and financial intermediaries, banks are closely involved in the formation and development of the financial system. In order for them to act as investors, they must first have the necessary resources. Therefore, banks should be competitive in the field of attracting free funds and in the market of banking services. As a result, it can be said that the basis of the organization of investment services of banks is their resource attractiveness and efficient management.

The need for activation arises from the mutual dependence of banks' participation in the investment process of the successful development of the banking system and the economy as a whole. On the one hand, commercial banks are interested in a stable economic environment, which is a necessary condition for their activity, and on the other hand, the stability of economic development depends greatly on the degree of stability and flexibility of the banking system and its effectiveness. Solving the problem of radical modernization of the economy is complicated by unresolved problems in the organization of efficient financing of investment processes. An important role in solving this problem belongs to the credit sector, which can become the main source of finance for the implementation of the required economic transformations.

Effective use of the potential of bank capital for large-scale investments in the real sector of the economy requires the development of new methods of mobilizing financial instruments and financial resources. With the development of the experience of developing the bank's general development strategy, the task of developing its individual components, including the bank's investment strategy, arose. In current conditions, the development of the economy of Azerbaijan directly depends on the structure and scale of the investment potential of banks, which is largely determined by the availability of investment resources of specific commercial banks and the effective regulation of their use in time.

In the presented article, the results and relevant proposals are reflected in the investigation of the role of banks in the investment process and the possibilities of expanding their investment services.

Key words: bank, service, investment, profit, money, credit, securities

Redaksiya heyətinin üzvü i.e.d., prof. Məmmədov Elşad Yaqub oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.